

Joanna Nowak
ORCID 0000-0002-7152-6515

Retro w dyskusji antropologicznej.
Recenzja monografii wieloautorskiej *Retro sentyment, retro moda, retro nadzieje*, pod red. Małgorzaty Czapigi-Klag, Michała Rydlewskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020, 243 s., ISBN 978-83-229-3697-9

Kolokwia w Łądku-Zdroju odbywają się prawie corocznie od 2008 roku z inicjatywy Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Wrocławskiego, a ich pokłosiem są kolejne publikacje¹, które tworzą jedną z wielu serii cyklu „Acta Universitatis Wratislaviensis” (ISSN 0239-6661). Dyskusje konferencyjne sprawiały, że artykuły w tym periodyku

nie ograniczały się do naukowych wywodów, lecz nosiły znamiona rozmowy, swoistej polemiki autora z czytelnikiem, tak by nie wszczynać kolejnych, pryncypialnych, filozoficznych i metodologicznych sporów, ale jedynie poszukiwać odpowiedzi na to, co w istocie interesujące, co jawi się w historii idei, kulturoznawczym namyśle, historii sztuki i kultury, a także w debacie publicznej i medioznawczej analizie².

W 2020 roku otrzymaliśmy volumin 13 „Colloquia Anthropologica et Communicativa” (ISSN 2658-1353; „Acta Universitatis Wratislaviensis”, no 3964) zatytułowany *Retro sentyment, retro moda, retro nadzieje*, w opracowaniu redak-

¹ Dotychczas: Vol. 1, *Tabu, etykieta, dobre obyczaje* (2009); Vol. 2, *Monety, banknoty i inne środki wymiany* (2010); Vol. 3, *Mit, prawda, imaginacja* (2011); Vol. 4, *Ciało cielesne* (2011); Vol. 5, *Powódzie, plagi, życie i inne katastrofy* (2012); Vol. 6, *Maski, twarze, pyski* (2013); Vol. 7, *Wszechświat, bezład, pustka* (2014); Vol. 8, *Wygnańcy, buntownicy, uciekinierzy* (2015); Vol. 9, *O rzeczach zbędnych, zagubionych i zmarnowanych* (2016); Vol. 10, *Strach, wstręt, wstyd i inne fobie* (2017); Vol. 11, *Zmiany, metamorfozy, rewolucje* (2019); Vol. 12, *Antropologia, media, komunikacja* (2019).

² *Colloquia Anthropologica et Communicativa*, <https://wuwr.pl/cac>, [dostęp: 11 maja 2021].

cyjnym Małgorzaty Czapigi-Klag i Michała Rydlewskiego. Jest to druga praca tego zespołu w ramach serii, wysoko oceniona, zarówno w recenzji wydawniczej (za wartość merytoryczną tomu), jak i przez autorów (za sposób współpracy). Literackie sformułowanie tytułu można uznać za nieprecyzyjne³, ale tematyka dobrze wpisała się w tok toczących się obecnie, nie tylko wśród antropologów i filozofów kultury, dyskusji. Zaledwie rok wcześniej jeden z numerów „Fragile”⁴ zatytułowany został *Retro*, dwa lata wcześniej w Gdańsku wydano pracę zbiorową *Pomiędzy retro a retromanią*⁵. I niezmiennie w centrum zainteresowań badawczych stawiany jest człowiek w jego wielorakich relacjach społeczno-kulturowych, a książki i artykuły są analizami, studiami, podbudowanymi kwerendą bibliograficzną subiektywnymi refleksjami. Czasami można dopatrzeć się w nich także promocji własnych fascynacji autora. Podkreślenie, że tytułowy „sentyment”, „moda”, „nadzieje” nie są zasadniczym przedmiotem prezentowanego opracowania, lecz stanowią swoiste dopowiedzenie do „retro”, zdaje się słuszne i istotne ze względu na „karierę” pojęcia.

Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna z 1937 roku przy haśle „retro” podała wyjaśnienie: „(łac.) w tył, z powrotem, w przeciwnym kierunku”⁶, zaś „retrospektywny” to „(nowołac.) patrzący wstecz”⁷. Prawie pół wieku później *Słownik języka polskiego* oprócz hasła „retro”⁸ zdefiniował pojęcia: „retrospekcja”, „retrospekcyjny”, „retrospektywnie”, „retrospektywny”. Po upływie czterech dekad dynamikę sformułowania „retro” podkreślają rozbudowane, wieloaspektowe definicje zarówno specjalistyczne⁹, jak i popularne. Kolektywnie tworzone hasło *Wikipedii* głosi, że jest to „termin używany do określania elementów współczesnej kultury, które pochodzą od lub są świadomą imitacją trendów w modzie, światopoglądzie, zachowaniu typowych dla niedalekiej przeszłości, a które były lub są uznawane za niemodne”¹⁰. Dalej omówiono etymologię i aktualne użycie słowa oraz niektóre jego odmiany (retro sport, muzyka retro, w tym Retro Metal, retrogaming, samochody, moda). Obecnie słowo „retro” jest często używane

³ O ile moda jest formą (systemem) komunikacji charakterystyczną dla konkretnej epoki lub grupy społecznej i tutaj zastosowanie określenia, że coś jest staromodne, ponadczasowe, klasyczne (synonimy: retro) stanowi normę językową, to połączenie „retro” z uczuciami może zaskakiwać, a w przypadku „retro nadzieje” mamy do czynienia z typowym oksymoronem.

⁴ „Fragile. Pismo kulturalne” 2019, nr 4, <https://fragile.net.pl/retro-nr-4-2019>, [dostęp: 11 maja 2021].

⁵ *Pomiędzy retro a retromanią*, red. M. Major, P. Włodek, [Gdańsk 2018].

⁶ *Wielka ilustrowana encyklopedia powszechna*, t. 14, *Polska Agencja Telegraficzna do Rewindykacja*, Kraków [1937], s. 317.

⁷ Tamże.

⁸ Określono jako termin nieodmienny, pochodzący z łaciny, „«o modzie, stylu itp.: nawiązujący do przeszłości, zwykle sprzed kilkudziesięciu lat; dawniej w użyciu przysłówkowym: na powrót, wstecz»: Moda, styl retro. Stroje, meble, filmy, muzyka w stylu retro”. Zob. *Słownik języka polskiego*, red. nauk. M. Szymczak, t. 3, R-Ż, Warszawa 1981, s. 51.

⁹ Zob. np. M. Jarnuszkiewicz, *Retro: czyli o przedmiotach w czasie i w narracji*, „Fragile” 2019, nr 4, s. 31-38.

¹⁰ *Retro*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Retro>, [dostęp: 11 maja 2021].

w znaczeniu pozytywnym i odnosi się do dziwacznych lub interesujących postaw społecznych oraz produktów, które nie mieszczą się w powszechnym obiegu konsumenckim: projekt – produkcja – promocja – handel – klient – wysypisko śmieci. Retro nie jest jednak archaizmem ani zabytkiem. Jest kreacją lub rzeczą użytkową, podlegającą obrotowi i modyfikacji, chętnie łączoną z wytworami nowoczesnymi.

Warto postawić pytanie: dlaczego współczesny człowiek chętniej niż w poprzednich epokach szuka i znajduje atrakcyjne dla siebie wartości, rzeczy, gadżety w przeszłości? Czy świadczy to o linearności trwania? O kulturowaniu tradycji? A może raczej o bylejakości obecnej oferty, a także jakimś przerwaniu (m.in. w systemie wartości, w wychowaniu) i jednostkom myślącym – *homo sapiens* (w odróżnieniu od *homo sovieticus*) przeszłość zdaje się równie atrakcyjna jak perspektywa postmodernistycznej przyszłości? Analizując, można wybrać (odrzuć rzeczywisty balast, rupiecie, śmieci) i budować jakość nie tylko na konsumpcji nijakości, oferowanej nam przez zunifikowany „przemysł” tworzenia „nowego” człowieka. Konferencje, opublikowane monografie, rozproszone w czasopiśmie naukowych i popularnych artykuły, rozmowy prowadzone w radiu, telewizji, internecie – jedne ciszej, inne bardziej zdecydowanie – mówią o retro, z fascynacją lub krytycznie. Nie zapomnij! Wyselekcjonuj, co się da! Ocal! Z takim bagażem nie damy się unicestwić... Te dyskusje i samo retro włączone do terażniejszości można odczytywać jako szacunek do przeszłości, ale też jako sposób na jednostkową indywidualizację.

W omawianej monografii opublikowanych zostało 17 tekstów, a stworzył ją 19-osobowy zespół, reprezentujący:

- różne grupy wiekowe, co jest bardzo ważne przy kwalifikacji do retro (można określić, że biologicznie są tu trzy pokolenia – od 30-latków do prawie 90-latków)¹¹; najstarszy autor (współautor artykułu) jest emerytem;
- różne stopnie i tytuły naukowe (profesorowie – 26,3%, doktorowie habilitowani – 36,8%, doktorowie – 31,6%, magistrowie – 5,3%)¹²;
- różne zainteresowania i specjalności badawcze (antropologia kulturowa, etnografia, folklorystyka, językoznawstwo, komunikacja społeczna, kulturoznawstwo, literaturoznawstwo, nauki o sztuce)¹³;
- wiele polskich ośrodków uniwersyteckich: Wrocław (8 osób, co jest przeważnie gospodarzy), Kraków (3 osoby – Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Pedagogiczny), Toruń (3 osoby) oraz Gdańsk, Łódź, Opole, Poznań, Warszawę (każdy reprezentowany przez jedną osobę); drugą afiliację podały dwie osoby (KUL i międzynarodowa uczelnia w Bukareszcie).

¹¹ Wg indeksu haseł osobowych katalogu Biblioteki Narodowej, <https://katalogi.bn.org.pl>, [dostęp: 11 maja 2021].

¹² Wg bazy *Ludzie nauki*, w: *Nauka Polska*, <https://nauka-polska.pl>, [dostęp: 11 maja 2021].

¹³ Tamże.

Recenzję wydawniczą napisała dr hab. Magdalena Szpunar, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, socjolog, która specjalizuje się w zakresie medioznawstwa i socjologii internetu (nowe media, nauki o mediach)¹⁴.

Książka ma skromną, ale rzetelną oprawę edytorską. Wszystkie artykuły zostały napisane w języku polskim i wydrukowane na dobrym papierze ładną, wygodną do lektury czcionką. Czytelnik otrzymał teksty przyporządkowane do jednego z czterech działów, opatrzone przypisami i nazwiskami autorów wraz z afiliacją. Brak wstępu, bibliografii, tytułów równoległych (w przekładach obcojęzycznych), streszczeń, słów kluczowych, not o autorach i numerów ORCID nie stanowi w tym wypadku żadnej niedogodności, bo celem jest wymiana poglądów, dyskusja nadawcy z odbiorcą. Generalnie przyjęto styl komentarza do znanej – lepiej lub gorzej – literatury, prezentowania poglądów już kiedyś wyrażonych, łączenia wątków, dowodzenia swoich racji w oparciu o cytowania prac z różnych epok i różnych kultur. Utrzymaną w ograniczonej tonacji kolorystycznej (brąz, beż, biały) okładkę zdobi kolaż zdjęć, łączący dwa budynki odmienne architektonicznie (copyright: Zdenek Matyas), a jedynym wprowadzeniem do zagadnienia jest fragment recenzji wydawniczej (chyba? – brak podpisu) wydrukowany na tylnej stronie okładki.

W dziale *Opowieści o retro powrotach* zamieszczono pięć artykułów o różnorodnej tematyce. Aleksander Woźny przypomniał charakterystyczne dla rosyjskiej kultury cerkiewnej jurodstwo, skupiając się na sylwetce Rasputina. Zastanawia się nad właściwym ujęciem bezpieczeństwa ontologicznego i hermeneutycznego oporu oraz zarysowuje metafizyczny wątek działalności celebrytów-skandalistów. Jego praca zatytułowana została *Arche opowieści, czyli o kulturowym scenariuszu jurodiwych, tricksterów i celebrytów-skandalistów* (s. 9-25) i w kontekście retro daje m.in. odpowiedź na paradoksalne pytanie: „jak zinterpretować nieciągłość jako świadectwo ciągłości?”¹⁵. Wojciech Bęben¹⁶ i Franciszek M. Rosiński¹⁷ w artykule *Myslenie magiczne Nowogwinejczyków w okresie transformacji kulturowej* (s. 27-39) omówili tytułowy problem nie tylko z punktu widzenia etnografów, przedstawicieli cywilizacji zachodnioeuropejskiej, ale również księży katolickich. Zachowali jednak obiektywizm, skupiając się na podaniu statystyk, opisów zaczerpniętych z literatury i własnych badań oraz konkludując: „Wiele wierzeń i praktyk magicznych mimo przyjęcia chrześcijaństwa zachowało się po czasy współczesne”¹⁸. Muzyka słuchana poza zasięgiem

¹⁴ Magdalena Szpunar, <https://magdalenaszpunar.com>, [dostęp: 11 maja 2021].

¹⁵ A. Woźny, *Arche opowieści, czyli o kulturowym scenariuszu jurodiwych, tricksterów i celebrytów-skandalistów*, w: *Retro sentyment, retro moda, retro nadzieje*, pod red. M. Czapiği-Klag i M. Rydlewskiego, Wrocław 2020, s. 24.

¹⁶ Więcej o autorze zob. *Wojciech Bęben*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojciech_Bęben, [dostęp: 11 maja 2021].

¹⁷ Więcej o autorze zob. *Franciszek Rosiński*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Rosiński, [dostęp: 11 maja 2021].

¹⁸ W. Bęben, F. M. Rosiński, *Myslenie magiczne Nowogwinejczyków w okresie transformacji kulturowej*, w: *Retro sentyment...*, s. 30.

bezpośredniego źródła dźwięku to osiągnięcie XX-wiecznej techniki, przy czym bardzo szybko nowsze technologie wypierały z rynku konsumenckiego poprzednie rozwiązania. Jeden z aspektów tego zagadnienia omówił Dariusz Brzostek w artykule *Nostalgia nośnika. O retrotopijnych właściwościach kasety magnetofonowej (jako przedmiotu)* (s. 41-52). Album muzyczny, który uzyskał status złotej płyty, a w deklaracjach jest hołdem młodych artystów dla Mieczysława Fogga, jest przedmiotem opracowania pt. *Projekt «Cafe Fogg». Powtórka z bibelotu* (s. 53-65). Wysoko oceniając przedsięwzięcie jako udane powiązanie retro z techniką współczesną, Autor artykułu Włodzimierz Karol Pessel nie dostrzega różnicy w możliwościach wokalnych wykonawców – barwa, ton i wyszkolenie głosu Fogga są przecież bezdyskusyjnie teraz nieosiągalne. *Problematyka zwrotu tradycjonalistycznego w liturgii Kościoła katolickiego w świetle publicystyki w polskich mediach* (s. 67-74) to temat rozważań Igora Borkowskiego¹⁹. Reforma liturgiczna soboru watykańskiego II została tu zestawiona z walorami mszy trydenckiej.

Dział *Marginesy i peryferie światów (nie)minionych* otwiera recenzja filmu włoskiego przygotowana przez Marcina Kępińskiego. Tekst zatytułowany *«Odrażający, brudni i źli» Ettore Scoli jako groteskowa dystopia Wiecznego Miasta* (s. 77-89) poprzedzony jest mottem potwierdzającym oczywistość: „Biedni są zawsze z nami” (św. Jan Ewangelista), a analizę przeprowadzono z uwzględnieniem następujących zagadnień: *Zmarginalizowani, odrzuceni, stygmatyzowani. Podklasa ludzi w rzymskich favelach; Nierówności, film, polityka i polityczna dystopia; Groteskowy świat faveli Wiecznego Miasta oraz «Jestem teatrem w lesie», czyli «sacrum» w groteskowym świecie*. Recenzję następnego filmu napisała Anna Dwojnych, poetka, najmłodsza spośród autorów. Dzieło Ariego Astera z 2019 roku zostało sklasyfikowane jako horror z elementami obrzędów ludowych w społeczności lokalnej, ale fabułę Autorka przedstawiła fragmentarycznie wraz z tendencyjną, pozytywną interpretacją i dlatego swój tekst pt. *«Midsommar. W biały dzień» jako wyraz tęsknoty za wspólnotą pierwotną* (s. 91-101) mogła zakończyć pochwałą wspólnot feministycznych, które powstają także w Polsce. Artykuł jest przykładem nierzetelności naukowej. Literacki obraz wielokulturowego Wiednia sprzed stu lat zainteresował Dawida Szkołę, który opisał go w tekście *Pomiędzy nową a starą Austrią. Nadzieje i sentymenty Josepha Rotha w felietonach z 1919 roku* (s. 103-112). Esej Michała Rydlewskiego jest próbą całościowego ujęcia problemu i dlatego zawiera opis prowadzonych (wielu innych) badań z własnym komentarzem, a także ocenę filmów dokumentalnych i programów telewizyjnych realizowanych przez TTV pt. *Dżentelmeni i wieśniacy oraz Damy i wieśniaczki*. Najobszerniejszy w książce artykuł *Nowi-starzy obcy w realnym kapitalizmie. Mieszkańcy polskiej wsi jako ofiary własnego stylu życia (na przykładzie wybranych obrazów medialnych)* (s. 113-141) daje obraz odmienności i nierówności społecznych oraz stygmatyzacji

¹⁹ Więcej o autorze zob. Igor Borkowski, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Igor_Borkowski, [dostęp: 11 maja 2021].

w społeczeństwie konsumpcyjnym, ale zbyt mało dobitnie (żeby nie powiedzieć: wcale) Autor podkreślił fakt, że analizowane obrazy medialne były nagrywane jako komediowe, z wyraźnym naciskiem na farsę sytuacyjną i nie mają wiele wspólnego z rzeczywistym życiem na polskiej wsi u progu trzeciej dekady XXI wieku.

Podobnie jak poprzedni, dział *Retro nadzieje wobec sztuki dawnej i współczesnej* zawiera cztery opracowania. Przegląd piśmiennictwa na temat estetyki retro z punktu widzenia historyka sztuki współczesnej dał Wojciech Bałus²⁰ w artykule *Moda retro lat siedemdziesiątych XX wieku a problem historyzmu w badaniach nad sztuką* (s. 145-155). Autor przeciwstawił się zarzutom o kiczowatości ówczesnej sztuki (architektura, sztuka użytkowa, malarstwo, rzeźba) i gustu odbiorców oraz wskazał przyczynę powodzenia kulturowego zjawiska szacunku do retro w okresie złudnego *prosperity* gospodarczego czasów gierkowskich. Artykuł *Spojrzenie wstecz, by spojrzeć w przód? O narzędziach ustanawiania i rewidowania przeszłości w praktykach artystycznych* (s. 157-171) Karoliny Sikorskiej odpowiada z kolei na pytanie, dlaczego artystki (feministki) interesują się przeszłością i jak ją wykorzystują w swojej twórczości (zastosowanie dwóch narzędzi: retrospektywy i recyklingu). Opracowanie ma charakter agitatorski. Magdalena Kunińska w artykule *AD 2007: współczesne dwory i retro nadzieje* (s. 173-183) spytała: „Czego chce architektura?”²¹ i w osobnych częściach omówiła: *Retro modernizm: styl dworski jako nadzieja na polski Red House* oraz *Retro, a więc swojski*. Do artykułu dołączono ilustracje. Marcin Kłag, sam będąc projektantem, ustosunkowuje się do zagadnienia *Retro a design* (s. 185-195) i podsumowuje, że „design, który w pierwszym skojarzeniu ewokuje nowoczesne spojrzenie na produkty, od początku opierał się na spojrzeniu wstecz z nostalgiczną zadumą”²².

Ostatni dział: *Retro mody a pamięć* otwiera opracowanie dotyczące działalności grup rekonstrukcyjnych. Janina Hajduk-Nijakowska w artykule *Teatralizacja przeszłości jako współczesny «edutainment»* (s. 199-208) opisała istotę odtwórstwa historycznego jako formy edukacji kulturalnej i promocji środowiskowej, ale jednocześnie zakwalifikowała je do przejawów folklorystycznego performansu. Wypowiedź Marty Kosińskiej «*W Polsce króla Maciusia*». *Retromania i mechanizmy wymazywania* (s. 209-224) rozpoczyna się od ilustrowanego zdjęciami sprawozdania z wystawy zorganizowanej w Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN z okazji 100-lecia odzyskania niepodległości. Do tego dodany został komentarz w następującym ujęciu: *Historia: sprawcze działania i bezosobowe tendencje; Retromania w warunkach konfliktu* oraz *Niegdysiejsze dziecko* z dygresją, że wystawa może być oceniona jako ślad pozorowania edukacji uspołeczniającej i wymazywania z historii jej nieodwracalnych porażek. Następne, ujęte w formę wykładu rozważania zatytułowane *Argumentacja retrospektywna*

²⁰ Więcej o autorze zob. *Wojciech Bałus*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Wojciech_Bałus, [dostęp: 11 maja 2021].

²¹ M. Kunińska, *AD 2007: współczesne dwory i retro nadzieje*, w: *Retro sentyment...*, s. 173.

²² M. Kłag, *Retro a design*, w: *Retro sentyment...*, s. 196.

w kilku aktualnych odsłonach (s. 225-232) są bardzo ciekawe. Jacek Grębowiec ze swadą pisze o tęsknocie i pamięci, sentymentalizmie i upamiętnianiu, a porządkuje myśli w rozdziały: *Instrumentalizacja dawnych tradycji i wydarzeń odległych*; *Instrumentalizacja wydarzeń nieodległych* oraz *W obronie tego, co było lub już jest*. «*Argumentum ad quietem*» i «*ad socordiam*». W bogactwie tematycznym monografii nie mogło zabraknąć opracowania dotyczącego literatury polskiej. *Trzy siostry* przedstawiają tragiczny los ludności polskich Kresów Wschodnich, widziany oczami dziecka. „Towarzyszimy trzem małym dziewczynkom i ich mamie w deportacji z Rudek k. Lwowa do Kazachstanu”²³ i tę historię przedstawił Leszek Pułka²⁴ sygnalizując, że w artykule *Wizerunek kobiet i dziewcząt w poetyckim reportażu Barbary Natalli* (s. 233-243) omówił tylko wybrane wątki przejmującej opowieści o miłości do rodziny, języka polskiego, ojczyzny.

Książka *Retro sentyment, retro moda, retro nadzieje* jest dostępna w ofercie księgarskiej oraz w zbiorach największych polskich bibliotek naukowych. Z pewnością warto gruntownie zapoznać się z jej treścią.

²³ L. Pułka, *Wizerunek kobiet i dziewcząt w poetyckim reportażu Barbary Natalli*, w: *Retro sentyment...*, s. 237.

²⁴ Więcej o autorze zob. *Leszek Pułka*, w: *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Leszek_Pułka, [dostęp: 11 maja 2021].

